

Универзитет уметности у Београду,
Факултет драмских уметности, Београд

DOI 10.5937/kultura1754414R

УДК 316.73(497.11)

351.85(497.11)

оригиналан научни рад

КА НОВИМ ВИДОВИМА КОЛЕКТИВИТЕТА

СУПЕРСТРУКЦИЈА И МОДЕЛОВАЊЕ ЛОКАЛНЕ КУЛТУРНЕ СЦЕНЕ

Сажетак: У контексту великих подела у којима београдска културна сцена репродукује постојеће оруштвене односе, евидентна је њена распарчаност и фокус на различитим, више или мање упадљивим покушајима издвојених ентитета да се одрже и консолидују, без обзира и можда баш услед слабљења других. Тако индиковани односи резултују високим степеном разједињености, која одржава систем из којег је изникла. У истрајавању многих самосталних организовања стижемо до негације самоорганизованости у пољу. Стога се питање шта је то самоорганизована културна сцена нужно коригује кондиционалом: шта би она могла бити? Због чега би постојала, како би настајала, на каквим принципима би функционисала? Више београдских уметника/ца и радника/ца у култури учествовало је у серији полуструктурираних интервјуа усмерених ка артикулацији новог конструкта. Њихови одговори, уз потцртавање свих преклапања и мимохода, полазиште су анализе у којој се испитују потребе укључених актера, као и могућности моделовања самоорганизоване београдске културне сцене.

Кључне речи: самоорганизована сцена, дијалог, заједница, социо-културалне праксе, оперативни принципи, плуралитет, идеолошка конзистентност

Развој нових колективних пракси које се означавају као самоорганизоване може се пратити од деведесетих година прошлог века, скупа са варирањем употребе термина кроз различита контекстуална позиционирања. Стога данас није лако дефинисати појам самоорганизације, због бројних

конотација и широког семантичког опсега који се током протеклих деценија постепено мењао.

Аутори манифеста из 2006. године под називом „Нема алтернативе: будућност је самоорганизована”¹ отворено критикују јавне институције које функционишу пратећи принципе приватних корпорација, доприносећи тако укидању јавне сфере, а тиме и своје примарне обавезе. У самоорганизацији виде једини пут даљег деловања, не либећи се да преиспитају и сам појам оптерећен спорним претпоставкама. Како аутори истичу појам се сувише често и сасвим погрешно изједначава са самосталним иницијативама заснованим на логици тржишне конкуренције. Асоцира на мит о малом предузетнику који се креативно довија и својим постигнућима успешно пробија на „слободном” тржишту. Нису такве асоцијације случајне. Позивање на креативност и нужност самоорганизовања евидентно је у прокламацијама савремених државника који државама одричу сваку одговорност.² И мада доминантна реторика наставља да злоупотребљава појмове у функцији крупног капитала, самоорганизацију не би требало мешати са самопредузетништвом: „није то етикета, логотип, бренд или застава под којом се једри у водама неолиберализма”³, већ радикалан процес који континуирано преиспитује постојеће релације на којима је друштво саздано, о чему иста група аутора дискутује у другом делу текста који је објављен осам година касније након колапса многих великих институционалних структура.

У полемици са претходницима, Драбл (Barnaby Drabble) прави осврт на дуалитет значења ове кованице, сматрајући да се самоорганизација у уметности може разумети као „процес самодетерминишућег организовања (на супрот организованости од стране других), и као ентитет, организација субјеката креирана под условима које сами учесници прописују (на супрот онима које су створене да се унутар њих делује).”⁴ Разумевање самоорганизације као опозита доминантним моделима препознаје се и у формулацијама у

-
- 1 Davies, A., Dillemoth, S. and Jakobsen, J. There is No Alternative: The Future is Self-organised. Part 1, in: *Art and its Institutions. Current Conflicts, Critique and Collaborations*, Montmann, N. (2006) Black Dog, pp. 176-178.
 - 2 Verwoert, J. All the Wrong Examples, in: *Self-organised*, (Eds.) Herbert, S. and Karlsen, A. S. (2013), London, UK. Bergen, Norway: Open editions. Hordaland Arts Center, pp. 122-134.
 - 3 Davies, A., Dillemoth, S. and Jakobsen, J. There is No Alternative: The Future is Self-organised. Part 1, in: *Art and its Institutions. Current Conflicts, Critique and Collaborations* Montmann, N. (2006), Black Dog, p. 177.
 - 4 Drabble, B. (2013) On de-organisation in: *Self-organised*, (Eds.) Herbert, S. and Karlsen, A. S. (2013), London, UK. Bergen, Norway: Open editions. Hordaland Arts Center.
-

којима се разматрају механизми функционисања и управљања. Дејвид Блејми (David Blamey) истиче да термин самоорганизација у контексту уметности „описује како групе, колективи и друге мреже појединаца могу деловати независно од институционалних и корпоративних структура. Чини се да самоорганизоване иницијативе теже да буду нехијерархизоване, и да се процеси доношења одлука воде у складу са начелима отворених партиципативних модела”⁵ Принципи независности, хоризонталне структуре и партиципативног одлучивања разматрају се и у текстовима других аутора.⁶ Разлике су евидентне, дакако, мада дефиниције доследно прате димензију колективитета, која самоорганизоване праксе и чини релевантним. Поједини аутори уздржавају се од јасних дистинкција зарад истицања потенцијалног у самом плуралитету, говоре о апстрактном феномену: „сусрету различитих, најчешће колаборативних снага, али и конфликтних жудњи, жеља и страхова”⁷. Самоорганизовање ипак није само оквир за огледно тестирање нових видова колективитета, већ се може посматрати као пракса отпора, чин протеста, а микрозаједнице које се конституишу представљају стожер критичког промишљања неолибералног диктата као идеолошког конструкта. Исходи су донекле парадоксални, јер контекстуална условљеност обележава и саме праксе. Уместо еманципације заједничког, локална као и свака друга културна сцена рефлектује друштвену фрагментираност. Самоорганизоване праксе остају изоловани ентитети који покушавају да опстану, док се дугорочно повезивање са другима, у функцији консолидације заједничке платформе за деловања у јавној сфери, негира као могућност услед одсуства идеолошке конзистентности. Индуковани односи резултују високим степеном разједињености која је доведена до крајности и одржава систем из којег је изникла. У истрајавању многих самосталних организовања и перпетуирању неолибералног модела, стижемо до негације самоорганизованости у пољу. Ипак, ако самоорганизована културна сцена сада не постоји у свом пуном облику који омогућује кохерентно заједничко деловање, питање потенцијала остаје отворено: може ли се консолидовати као шири платформа заснована на искуствима микрозаједница и мерилима актера? Шта би она могла бити под претпоставком

5 Herbert, S., Karlsen, A. S. and Blamey, D. (2013) Foreword, in: *Self-organised*, (eds.) Herbert, S. and Karlsen, A. S. (2013), London, UK. Bergen, Norway: Open editions. Hordaland Arts Center.

6 Bradley, W., Hannula, M., Ricupero, C. and Superflex (2006) *Self-organisation/Counter-economic Strategies*, New York, USA: Sternberg Press, p. 5.

7 Исто, стр. 207.

да постоје извесни обрасци повезаности? Можемо ли је уопште замислити? Како би било да *пробамо*?

У оквиру рада *Проба* који је реализован као део међународног *Actopolis* пројекта⁸ спроведено је истраживање могућих видова самоорганизовања, са циљем експлорације и артикулације новог конструкта који би одговарао актерима културне продукције на локалном нивоу. Истраживање је било партиципативног типа: изабран је квалитативни метод јер може дати дубље увиде у комплексне динамичке структуре, али и поставити темељ за даље истраживачке потезе и питања.

Метод

Учесници-саговорници

У истраживању је учествовало једанаест уметника и културних активиста⁹ уједначених по нивоу образовања, старости од 31-55 година. Најмање искусни учесник имао је десет година, док су најискуснији имали по тридесет година професионалног искуства у различитим социокултуралним праксама. Изабрани су као представници београдске културне продукције. Критеријуми за укључивање били су стечено искуство у самоорганизованим праксама, и степен мотивисаности за предложени дијалог, притом је вођено рачуна о плуралитету, посебно у погледу заступљености потенцијално различитих идеолошких позиција.

Поступак

Са сваким учесником спроведен је полуструктурирани интервју у трајању од два сата. Интервјуи су организовани у дијалогској форми, а распоред пауза и динамика дијалога зависили су од индивидуалних потреба учесника. Питања су креирана тако да се односе на појмовно одређење самоорганизоване сцене, као и на конструкцију модела по мерилима самих актера:

Шта би по теби била самоорганизована сцена? Како би је описао/ла или дефинисао/ла? На којим принципима би се одређена самоорганизација заснивала када би била

8 Рад „Проба” заснован је на дискурзивном огледу и звучној инсталацији, и први пут изведен 23. маја 2016. као један од 14 радова укључених у београдско издање пројекта *Actopolis* под називом *Формално неформална*. Београдска самоорганизована културна продукција“ у организацији *Goethe* института. За детаљан опис програма видети текст кустоскиње београдског пројекта Мирјане Бобе Стојадиновић „Дезорганизација културне продукције у Београду – Увећање” на сајту *Актополиса* www.actopolis.net.

9 За сва занимања, титуле и сродне термине написане у мушком роду важе и облици за женски род.

направљена према твојим потребама? Како би функционисала? Које би вредности заступала? Ко би је чинио? Да ли би идеолошка позиција била јасно дефинисана? Како? Зашто? Да ли би постојали одређени кодекси понашања или деловања? Или некакви други механизми који би јој омогућили да постоји и да се развија? Како би она могла настати? Шта су предуслови? Какав је однос између самоорганизације и новца? Да ли је за самоорганизацију потребан новац? Чији новац? Колико новца? Како до њега доћи? Под којим условима? Мењају ли економски односи квалитет продукције и процеса? Како и зашто?

Поред питања која се директно односе на механизме самоорганизовања, односно оперативне принципе и услове настанка, изабрано је још неколико која се могу сматрати *критичним* у досадашњим праксама – то су питања везана за идеолошко профилисање, и односе економске зависности.

Обрада

Сви дијалози су снимљени, а потом су урађени транскрипти. Одговори су распоређени по темама, систематизовани и подвргнути анализи садржаја. Прикључен је и финални дијалог који је изведен јавно уз учешће саговорника из публике, када је направљен резиме прикупљених података и осврт на закључке.

Резултати и дискусија

Тешкоће у дефинисању

Већина саговорника препознаје тешкоће у дефинисању самоорганизације, као и појма самоорганизоване сцене. Атрибут „самоорганизована” доживљава се као технички, без одредница позиције, уређења или модуса деловања, као ни вредносног усмерења. Означава се и као „проблематичан” јер се семантички исцрпљује у дискурсу неолиберализма. Префикс „само” даје илузију избора и слободе, сугеришу поједини, сматрајући да постоје далеко прецизнији дескриптори.¹⁰ Већина саговорника је понудила више од једне, или пак сложене дефиниције, које узимају у обзир различите аспекте, и изводе се а) на основу општих карактеристика; б) у односу на екстерне структуре, и/или в) у односу на аутохтоне потребе.

¹⁰ Од алтернативних термина употребљавају се атрибути „независна” „друга” и „ванинституционална” сцена, али и појмови „самоиницијатива”, „самоуправљање”, „групе размене” и „заједница”.

а) Дефиниције које се изводе на основу општих карактеристика укључују параметре структуре и управљања. Саговорници доследно праве дистинкцију између индивидуалних облика самоорганизовања карактеристичних за неолибералне „мантре” и самоорганизације које претпостављају колективитет и заједништво („велико Ми”, како каже једна саговорница), и које могу варирати по броју чланова и/или укључених ентитета, по обиму и опсегу деловања (микро, мезо и макро ниво). Модели одлучивања у таквим групама су демократски (партиципативни) или консензуални, одустаје се од чврстих позиција моћи и хијерархијског уређења, структура је отворена, лабилна или пак блиска ризому. Очекивано, дефиниције из ове категорије у складу су са поменутиим теоријским разматрањима о функционисању самоорганизованих група.¹¹ Индикативан је осврт једне саговорнице на метафору ризома коју уводе Делез (Gilles Deleuze) и Гатари (Felix Guattari) како би објаснили логику знања засновану на мрежи нити које могу да се рашнирају у сасвим нове читавом својом дужином, ширећи се тако у неочекиваним правцима без централизоване контроле или структуре.¹² Антихијерархијска перспектива ризоматског мишљења говори о доживљају непрестане и сложене динамике, као и о развојним потенцијалима које самоорганизована сцена имплицира.

б) Дефиниције које се изводе у односу на екстерне структуре полазе од претпоставке да је самоорганизована сцена нешто „друго”, „алтернативно”, „субверзивно”, „авангардно” – сцена која настаје ван институционалног оквира, академских норми и тржишних критеријума. Ипак, однос према екстерним структурама није само реактиван или конфронтирајући, већ и комплементаран. Поједини саговорници истичу међузависност и потенцијал интервенисања у доминантним институционалним моделима „кроз процес који се може финализовати у институционализацији самоорганизованих пракси које онда изазивају нове реакције и нове праксе”¹³. Мада неколико саговорника наглашава расцеп који самоорганизоване одваја од институционализованих пракси, остали примећују сложену динамику односа који

11 Bradley, et al. (2006) *Self-organisation/Counter-economic Strategies*, New York, USA: Sternberg Press

12 Deleuze, G. and Guattari, F. (2004). *A Thousand Plateaus – Capitalism and Schizophrenia*, transl. Massumi, B., London: Continuum.

13 У даљем тексту фрагменти дијалога биће коришћени ради илустрације одређених закључака, и посебно означени, али због бројности и методолошких захтева неће бити појединачних одредница о изворима. Листа свих учесника/ца у истраживању доступна је у Прилогу 1.

се доживљава као рекурсивни процес у ширем временском опсегу (социоисторијска перспектива)

в) *Дефиниције које се изводе у односу на аутохтоне потребе* позивају се на „вољу и жељу уметника и радника у култури да се, без обзира на препреке, заједнички организују како би обезбедили континуитет деловања у свом професионалном и личном развоју.” У овим дефиницијама самоорганизација се изједначава са појмом самоиницијативе, која директно зависи од степена самоодрживости, како истиче један саговорник. Заснива се на слободном избору људи, тема, начина рада, кроз покушај да се намере реализују у систему који је препун препрека за такве изборе. Такође, самоорганизација претпоставља усклађивање унутрашњих потреба и циљева са спољним приликама или ограничењима што се доживљава као борба, која ствара заједничко искуство, заједничко знање, и заснована је на свакодневном преговарању интер и интраперсоналног типа.¹⁴ Једна од саговорница позива се на увиде Агамбена (Giorgio Agamben) и његов концепт *whatever singularity*¹⁵ разматрајући могућу дефиницију самоорганизоване сцене као огромног скупа јединствености у коме окупљање није по заједничком чиниоцу него по томе што је свако различит. Повезивање се „заснива на претпоставци да ти свака следећа особа која постоји, а коју не познајеш може пружити управо оно што ти недостаје”.

Иако већина дефиниција у овој групи истиче потребу за аутономијом деловања, ставови се разликују по питању независности. Већина учесника сматра да је самоорганизована она сцена на којој актери самостално граде своје међусобне односе, као и односе са спољним структурама, док је један саговорник изричит у ставу да је самоорганизација илузија, јер увек постоји неки организујући фактор: „Бити независан од околности је идеализам или повластица, сам себе не може да организује нико, то је утопијски мамац.”

Остаје отворено питање *врсте и квалитета мотивације* актера укључених у формативне процесе: да ли самоорганизована сцена настаје „да би то стварање истакло позицију људи као специфичну и маргиналну у неком херојском смислу, због тога што постоји одређени прорачун у таквом позиционирању, или зато што никако другачије не може.” Чини се важно ово питање јер проблематизује проактивност

14 Када користи појам „борба за опстанак”, једна од учесница инсистира на томе да је реч о заједничкој борби, а не борби појединца у социјалдарвинистичком смислу какав диктира неолиберализам.

15 Agamben, G. (2007) *The Coming Community*, London, Minneapolis: University of Minnesota Press.

приступа као и самопрокламовану етичност активистичких позиција, тако да се настајање самоорганизованих пракси може посматрати двојако, као:

- избор вођен идеолошким уверењем, аутохтоним потребама и преференцијама;
- последица или исход условљен екстерним околностима, тешкоћама, и препрекама.

Различите дефиниције које су евидентирание током дијалога заправо су одјек ове контроверзе изникле из системског одсуства избора у свим сферама деловања. Понуђена тумачења потврђују досадашање увиде о специфичним својствима самоорганизованих пракси, уз разликовање унутрашњих и спољашњих видова самоорганизовања,¹⁶ и унеколико превазилазе постојеће теоретизације.

Услови настанка

Саговорници показују висок степен сагласности када говоре о формативним процесима. Као кључни услов за настајање самоорганизоване сцене наводи се повезивање на основу интереса и циљева: нужно је поклапање индивидуалних циљева са заједничким, или уграђивање индивидуалних у заједнички циљ. Као други услов наводи се висок степен уједињености и солидарности у изградњи заједничког, који претпоставља добровољно улагање и деловање за заједничку добробит. Да би се то догодило нужно је „препознавање заједничког као територије која доноси бољитак”, деловање које је интринзички мотивисано и поткрепљује се групном кохезијом, а које опет повратно делује на степен уједињености. Како се истиче у једном дијалогу: „праг солидарности на истом помаже да се изнедри нова снага”. Као трећи услов наводи се политичка стабилност и препознавање заједничке идеолошке матрице. „Све организације су или идеолошке или интересне” исказ је са којим се слаже већина, мада један издвојени глас разматра могућност „раскринкавања” које описује као напуштање постојећих друштвених улога односно измештање из задатих, често идеолошки обојених позиција. Чини се да је овај мањински глас у изразитој колизији са условом идеолошке конзистентности, мада треба имати увиду да учесник говори о широј платформи, некој врсти самоорганизованог покрета чије настајање посматра као дугорочни друштвени процес креирања заједничке позиције.

16 Borgen, M. The Inner and Outer Form of Self-Organisation, in: *Self-organised* (eds.) Herbert, S. and Karlsen, A. S. (2013), UK. London, Norway: Bergen, Open editions. Hordaland Arts Center, pp. 37-49.

У разматрању дугорочних процеса, посебно када се о самоорганизацији говори као о самоуправљању, закључци су очекивани. Као услов се истиче промена друштвених односа и укидање капиталистичког модела производње, чему делимично могу допринети дискурзивне праксе о могућој алтернативи: говор о капитализму као идеолошком конструкту у функцији преузимање одговорности припадника средње класе за своје улоге у одржавању постојећег поретка.

Принципи функционисања

Амбиваленција која се испрва појавила приликом дефинисања зачудо није утицала на број и квалитет продуктованих одговора и даљих тумачења. О механизмима функционисања и деловања у оквиру новог конструкта који би био направљен према личним мерилима, учесници говоре уз осврт на своја претходна искуства и аналогije са другим самоорганизованим праксама као што су задруге, комуне, скупштине станара, кооперативе и/или групе солидарне размене. Овде ће бити размотрени и описани сви поменути принципи у светлу евентуалних укрштања и мимохода.

1) *Плуралитет* је један од првих принципа на коме инсистира већина. Користе се различити термини као што су „диверзитет“, „разноликост“ и „полифоност“, са намером да се истакне хетерогеност групне структуре. Плуралитет претпоставља полифункционалне колективе који привлаче, окупљају и развијају различите садржаје и смернице, и који се заснивају на генерацијском, струковном, и субкултурном укрштању: „треба разбити све те многостране подразумевајуће ствари, вршњачко усаглашавање и свако друго, све то склонити у страну и прићи томе уз пристајање на ризик“. У основи овог принципа лежи уверење да се свака врста генерације може репродуковати „или обновити само из свог забрана, само из свог џепа.“

2) *Отвореност и пропустљивост граница* је принцип који претпоставља динамичну структуру уз висок степен флукуације. Један од саговорника каже да мора постојати „промаја“ док други користе метафору „отворених врата“. Отвореност саме структуре у највећој мери зависи од начина комуникације, односи се на: доступност, транспарентност и инклузивност када је у питању екстерна комуникација, а експлицитност када је у питању интерна. Принцип је директно повезан са претходним јер се развојни потенцијал препознаје у потреби којом се новина изједначава са другошћу.¹⁷

17 “Desire for the new in us is the desire for the other.” Levinas, E. (према: Kennedy, D. (2011) Parent, child, alterity, dialogue, *Philosophy Today*, 45

3) *Ауторефлексивност* је једно од својстава, али и принцип који омогућује процену постигнутог у функцији коректива: „тако праксе увек еволуирају у неки нови хибрид у односу на претходни”. Плуралитет различитих пракси и предлога, које се континуирано промишљају, процењују и пролазе кроз процес селекције, даје и виталност пракси: „Стално се постављају питања: шта је урађено, шта је постигнуто, шта треба даље? Тиме сцена добија на покретљивости и динамичности, без окоштавања какво се јавља у институцијама”. Још неколико исказа илуструје значај који учесници придају поменутиим принципима: „Кад колектив прерасте своју покретљивост то је потенцијална катастрофа јер нема прогресије, ствар се зауставља и почиње да ужива у својој самодовољности”. Таква ситуација се јавља „када организација постане важнија него људи, када опстанак организације постане старији од принципа инклузивности, на шта може да утиче и изворна група која се конформира након година изгарања”.

4) *Флексибилност у функционисању* је принцип који гарантује адаптивност, отпорност и процес рекреирања - подешавање првобитних одлука и претпоставки са реалним околностима: „све се тестира у пракси и испробава, модел мора да буде флексибилан и покретљив, као отворен простор за експеримент у самоорганизовању.” Потребно је радити на координацији око заједничких потреба, и на усклађивању различитих индивидуалних потреба. Приликом избора одређених поступака разматрају се сви предлози, а бира се по заједнички усвојеном критеријуму који може варирати у односу на захтеве групе. „Потребне су брзе реакције”, каже један глас „живост, отворени систем у коме се нешто дешава изненада.”

5) *Самоуправљање* је принцип који се заснива на егалитарности и партиципацији, како у одлучивању тако и у преузимању одговорности, кажу учесници. Отворени партиципативни модели полазе од претпоставке да је учешће свих неопходно како због садржаја које активитет доноси, тако и због идентификације са заједничким циљевима, а следствено и због степена мотивације.¹⁸ Како је у једном дијалогу истакнуто, потребно је “креирати контекст за еманципацију сваког појединца, охрабрити партиципацију, омогућити да се укључе они којима то није лако, али поштовати и неуључености када је то људима потребно”. Активисткиња

(1), Chicago, US: DePaul University, p. 33.

18 Ristić, I., Škorc, B. and Mandić, T. (2016) Novelty and Coherence in Group Creative Process, *Psihologija* Vol 49 (3), Belgrade: Serbian Psychological Association, pp. 213–229.

која је усмерена на моделе задругарства подсећа на важност принципа „један човек – један глас”, без обзира на почетна материјална улагања, јер је то услов за конституисање заједничког.

6) *Подела и свест о одговорности* је један од критичних принципа, наводи се у дијалозима, јер искуства из праксе говоре о тешкоћама његове реализације. Ипак, у оптималном моделу који би пратио потребе актера, дифузија одговорности се посматра као услов заједничког деловања и развоја, а не као опасност, како то сугеришу истраживачи групне креативности када разматрају *free riding* феномен.¹⁹ Подела задатака унутар колектива претпоставља висок степен самосвести свих укључених актера, и сагледавање деловања спрам различитих компетенција који доприносе заједничкој намери, што уједно укључује и добро познавање индивидуалних способности, као и њихових ограничења: „Како моји капацитети кореспондирају са твојим и како се допуњујемо и делујемо заједнички?” инсистира један од учесника на комплементарности у дистрибуцији задатака, подсећајући на холистичку парадигму и услове емергентне креативности.²⁰

7) *Заједничко улагање насупрот окупацији заједничког* је принцип који се потенцира када се говори о заједничком раду, деловању и својини „недељивој и неотуђивој”, како се описује у више наврата, јер „није циљ профит већ брига за чланство и околину”. Принцип подразумева одустајање од поседовања као наметнутог система, и промена опхођења која из тога произилази: „Све можеш да користиш, да дајеш и да ти се враћа”. Или се уместо поседовања разматра механизам коришћења у светлу реципроцитета: „Колико дајеш толико ти се враћа. Ако уопште постоји нека рачуница онда треба да буде у таквој сразмери” закључак је дијалога.

8) *Размена и демократичност знања* односи се на принцип потпуне отворености унутар заједнице за различите видове међудејства, посебно када су у питању нематеријални

19 У серији експеримената показано је да рад у групи може утицати на мотивацију и осећај одговорности сваког појединачног члана, што доводи до слабијег учешћа и феномена који би се у слободном преводу могао означити као „хватања кривине” или чак „шлепања” (*free riding*), а односи се на социјално препуштање у ситуацији групног креативног чина. Видети: Karau, S. J. and Williams, K. D. (1993) Social loafing: A meta-analytic review and theoretical integration, *Journal of Personality and Social Psychology* 65, pp. 681–706.

20 Sawyer, R. K. and DeZutter, S. (2009) Distributed Creativity: How Collective Creations Emerge From Collaboration, *Psychology of Aesthetics, Creativity, and the Arts* 3 (2), pp. 81–92.

ресурси као што су информације, вештине, знања, време и сл. У основи лежи усмереност на самообразовање и бригу за заједницу. Учесници се ипак разилазе када говоре о опсегу размене. Када размишља о самоорганизацији којој би желела да припада једна од учесница описује мању „заједницу која се организује како би појединци у њој нешто дали и добили, без опишљивог спољног циља”. У таквом моделу размена се појављује као једина сврха, без обавезујућих захтева према другим спољним факторима: без циљева, завршног резултата, дела и продукта: „Сама та размена је дело око кога се појединци развијају, нема колективног исхода ван заједнице већ је резултат напредак сваког појединца.” Модел затворених заједница није близак већини, и појављује се само у једном дијалогу, мада се принцип размене истиче као веома важан у свим осталим, уз услов отворености према другима и реалне инклузивности која омогућује размену ресурса међу свима који у томе желе да партиципирају (принцип 2).

9) *Структура* се често истиче у дијалозима као нужна за рад и заједничко деловање, а перципира се кроз постојање конкретног јавног простора: „Потребна је нека врста структуре, нешто око чега се људи физички окупљају, нешто што просторно и временски постоји трајно, нешто око чега људи могу те своје јединствености да успоставе, физичко просторни ентитет који ће моћи да изнесе неку врсту везе, оквир у коме се успоставља однос према актуалним праксама”. Јавни простор се доживљава као окупљалиште, фокусна тачка и полигон за експеримент – место које мора бити безбедно, мора актерима пружити минимум сигурности од спољних притисака и унутрашњих несклада. Треба обратити пажњу да је принцип структуре делимично у колизији са прва четири поменута принципа јер они претпостављају висок степен покретљивости и динамику која може угрозити стабилност, а следствено и доживљај сигурности. Ипак, студије показују да мањак структуре може бити исто толико инхибиторан као и када она потпуно преузима примат па се доживљава као контролишућа.²¹ Стога је логично да се потреба за структуром исказује кроз промишљање новог заједничког простора, као модела чије функционисање није

21 Runco, M. A. and Okuda, S. (1991) The instructional enhancement of the ideational originality and flexibility scores of divergent thinking tests, *Applied Cognitive Psychology* 5, New Jersey, US: Wiley, pp. 435-441. Видети и: Ristić, I. (2010) *Početak i kraj kreativnog procesa*, Beograd: Нор. Ла!

нужно базирано на ригидним правилима која могу угрозити аутономију.²²

10) *Програмска и политичка аутономија* је принцип који се најчешће помиње при разматрању самоорганизоване сцене потенцијално консолидоване око одређеног простора или структуре. Односи се на доношење одлука и потпуну слободу јавног деловања, као и регулисања производног процеса. Када се помиње овај принцип, у први план долази питање одрживости. Ипак, без обзира на односе економске зависности о којима ће бити више речи касније, једна учесница суверено тврди – „одлуке правимо Ми”.

11) *Емергентност* је принцип који полази од претпоставке да самоорганизована сцена треба да буде конструкт који себе прави, простор заједничких инвенција: „нема тачних предвиђања како би све то требало да изгледа, неке ствари се морају догађати”. Мора да постоји „проточност и неименовање медија, процес који себи дозвољава разне искораке”. Из исказа се препознаје да је процес самостварања уско повезан са продукцијом, јасно је, дакле, да зависи од садржаја који сцена производи: „Јавни догађај ме интересује као скуп непроверених формата који се проверавају на лицу места”, с тим што се продукција у већини исказа разматра не као средство израза већ интервенције: „Освежења долазе са непредвидљивих страна, добија се тиме шанса за промену”. Емергентни процес се изједначава са друштвеним и преузима примат над продуктом. Један од учесника разматра питање професионализма, одговарајући замишљеној критичарки: „Дајем глас и за потенцијални дилетантизам ако доноси тајне снаге и нове укусе, нове политичке борбе”.

Мањи број саговорника, када говори о емергентности ставља акценат на креативни процес, на експериментацију и услов новине у самој продукцији, без осврта на друштвене консеквенце. Кажу потребно је „да људи могу да направе нешто ново, што није уметност за коју су се спремали, није њихова прошлост ни садашњост”, „треба на сцени да буде места да се нешто проба, без дефинисане идеје, да може да се крене у нешто па да видимо где ће то да стигне, да сам процес има што је могуће више простора и да не мора да

22 Једна саговорница сматра да је питање сигурности „проблематично ако посматрамо читаву заједницу, јер је потребна изградња односа која би донела сигурност за све, а не само за појединца, за мене или за групу којој припадам.“ Тиме подсећа на одговорност актера социокултуралних пракси и ретроградност настојања да се уметницима врати позиција повлашћених и издвојених појединаца, који раде у безбедним условима и валидирају устројство експлоатације.

прејудицира производ, али да ипак постоји извесни радно-етички однос који је на неки начин обавезујући”.

12. *Борбеност и активитет* су принципи који претпостављају свесност о сопственом положају, о узроцима и карактеристикама тог положаја, а посебно о позицији у системској констелацији и одређеној социјалној улози у односу на класну припадност. Принцип такође претпоставља спремност актера самоорганизоване сцене да преузму одговорност и мобилишу своје снаге у праксама отпора. Реч „борба” се учестало појављује у дијалозима, а поједини тако дефинишу сам појам самоорганизације, поништавајући издвајање културне сцене у односу на друштвену. У дијалозима се разматра и субверзивност деловања, тачније могућности да се субвертује систем који асимилије сваку врсту активитета. Остаје отворено каква је врста субверзије могућа, у условима актуалне дистрибуције моћи и опортунистичких режима: „Можда је последње место субверзивности нека врста етике”, каже једна од учесница, и тако поставља имплицитни темељ свих принципа који је мало ко поменуо.

Идеолошко профилисање

Велики је распон различитих одговора на питање да ли би заједничка идеолошка матрица била нужна у самоорганизованом моделу који одговара њиховим потребама. Ставови скоро да су поларизовани: поједини актери негирају нужност идеолошке конзистентности, док други на њој инсистирају. Овде ће бити размотрени варијетети свих тумачења две наизглед искључиве позиције:

а) *Нема заједничке идеологије* – тврди неколицина. Даља образложења ове позиције су разнородна и спецификују разлоге:

- Идеологије нема јер „постоји само пракса идеолошког кокетирања: не можемо да се држимо чистих идеолошких позиција којих смо се држали пре десетак година, јер си стално принуђен да се сналазиш на разинама спољашњих и егзистенцијалних захтева, оно што радиш у реалности је у нескладу са личним уверењима. И ми сви то радимо, али треба да кажемо да то радимо!”
- Идеологија је ирелевантна у производњи новог: „Није идеологија разлог окупљања. Ако правите нешто ново не можете то правити од постојећих принципа”. Овде се идеолошка матрица посматра као фактор ограничења креативности и извор потенцијалног раскола, у дијалогу се истиче да је потребна „синергија и етички путокази, али без потребе да се о томе говори”.

• У пракси, идеологија је ствар преговора, јер треба створити модел у коме сви могу да препознају свој интерес и да задовоље своје потребе (од микро до макро нивоа). И мада саговорница заступа идеје левице, полази од ширег приступа у коме се људи „окупљају из различитих разлога, једни долазе због одређених интереса, а други се препознају идеолошки”. Посебно у производним моделима који претендују да створе економску основу за политички утицај, важно је да постоји „шира лепеза учесника, јер све политичке партије, све идеолошке позиције, све треба укључити: и националисте, и либерале, и комунисте!”

б) *Нужна је политичка стабилност* и јасна, експлицитно формулисана (лева) идеолошка позиција – инсистира ипак већина саговорника, која је овај услов истицала и при разматрању формативних процеса. „Недостатно је учешће у организацији која је идеолошки хетерогена”. Идеологија је основ препознавања и повезаности, услов заједништва: „Треба радити са људима са којима можеш да кореспондираш идеолошки, из те размене треба да изађе нешто конструктивно и афирмативно, у чему ја могу да се видим”. Идеолошка конзистентност омогућује опстанак: што је идеолошка позиција јасније артикулисана и чвршће утемељена, заједница је успешнија у остварењу својих циљева. Управо због тога је кључно да постоји заједничка идеологија која је освешћена и експлицитно формулисана. У основи овог става лежи претпоставка да „идеологија увек ради, увек смо у мрежи идеологије, само је питање колико смо тога свесни.”

Евидентан је и очекиван висок степен искључивости у исказима, јер су актери ове студије бирани са намером да верно репрезентују актуалне идеолошке нескладе на локалној сцени. Вреди ипак обратити пажњу да је услов идеолошке конзистентности у потпуној контрадикцији са принципом плуралитета који је већина истакла као важан у свом моделу самоорганизоване сцене. Оно што остаје као посебно упечатљиво јесте да су принцип плуралитета истицали и заговорници идеолошког профилисања. Да ли је онда у оптималном моделу једина непожељна другост идеолошког порекла? То је извесно, ако је реч о другости која искључује све друге другости, док за остале питање остаје отворено. Мада неизречен, овакав исход угрожава принципе егалитарности и партиципације, које дословно сви учесници сматрају нужним, а прокламована инклузивност модела постаје високо селективна те прети да се претвори у своју супротност. Како дакле помирити потребе за политичком стабилношћу и диверзитетом? Један глас разматра ова питања у историјској перспективи: „На томе треба радити. Улога малих заједница

је дугорочни рад на еманципацији друштва, без тога неће ни доћи до реалних заједница”. Неколицина разматра проблем у актуалном контексту, док препознаје излишност идеолошких експликација без примене у пракси: „Непотребно је расправљати, јер то све произилази из праксе. Велики део тих прича је јако апстрактан и не значи ништа ако се не очитује у реалним односима”. Једна активисткиња подсећа на шумове у комуникацији које реторика производи: „Идеолошко објашњење може изазвати несагласност, мада се кроз саму праксу постигне сагласност”, јер „самоуправљање је пракса, то што радимо у пракси то је самоуправљање, а не оно што причамо”. Идеологија се, дакле, мора читавати кроз конкретне поступке без нужних експлицитних формулација. Стога захтев за одустајањем од радикалне реторике уз рад на промени производних и свих других односа делимично разрешава контрадикције везане за питање идеолошке конзистентности, и представља један од услова за конституисање заједничког.

Новац и самоуправа

Када разматрају питање финансијске одрживости самоуправизоване сцене, саговорници у највећој мери говоре о питању аутономије, и помињу само две опције.

Прва се односи на пристајање на различите облике економске зависности, али уз инсистирање на идеолошкој независности, што остаје да се преиспитује као могућност, уз свест до које мере су односи економске зависности обавезујући и условљавају извесна ограничења, без обзира да ли средства долазе у облику донација, спонзорстава или субвенција: „Зависни смо идеолошки само од наших принципа, а економски не можемо сами да опстанемо, морамо да прихватамо тај новац, тако да улазимо у односе где хтели-не хтели пристајемо на економску зависност” каже један од учесника. С друге стране вероватноћа опстанка зависи од доступности и дистрибуције средстава. Новац обезбеђује континуитет, време за експериментацију, стваралаштво које не угрожава егзистенцију, због чега услови економске зависности постају нужност. Као подршка фаворизују се државне субвенције наспрам логике фондацијског и корпоративног тржишта, а разматрају се и односи унутар неспецификованих видова меценства.

Током дијалога анализиран је директан утицај новца на продукцију кроз низ примера који описују како се мењају односи унутар групе по питању преузимања одговорности, на који начин се мењају приоритети када екстерна структура поставља услов продукта који пракси даје легитимитет,

због чега долази до узурпације процеса, и како се критичке праксе асимилију у систем када из њега црпе ресурсе. Упркос мањку избора који актере гура у односе зависности, чини се да остварење аутономије у таквим условима није у потпуности могуће.

У другој опцији која се ређе помиње самоулагање се посматра као једина гаранција истинске слободе и независности: „Не треба ништа очекивати од државе, нити од институција права самоорганизована сцена би требало да буде самоиницирана и самоодржива. Не треба да зависи ни од каквих градски датих, уступљених, позајмљених простора већ кроз форму самоорганизовања људи треба да схвате и условности тога што раде: колико ти мораш да уложиш у све то да би се самоорганизовао, шта све мораш да урадиш ван односа зависности, да би сам постао трасер свог програма и отварач врата другима”. Како саговорник наводи овакво уверење се заснива на претпоставци да се „осећамо најслободније када смо сами своји власници, када је комплетан улазни износ наш (креативно-радни, као и материјални), уз неговање принципа: радимо-улажемо-одлучујемо. То је животноулагачки приступ јер подразумева да се на такав начин живи.” За почетна улагања поједини саговорници разматрају различите видове комерцијалних послова мање или више легалног типа.

Без обзира да ли је самоорганизована сцена заснована на самоулагању или је економски зависна, подела средстава унутар заједнице није спорно питање. „Свако ради колико може и колико зна, али се све дели на једнаке делове” наводи се у једном дијалогу. Актери се махом слажу да је у расподели средстава потребан висок степен транспарентности, затим провера и ревидирање дистрибуције током процеса, како се нико не би осећао експлоатисан.

Завршна разматрања

Дијалози о новим видовима самоорганизације показују до које мере репрезенти локалне културне сцене промене посматрају у светлу ширег друштвеног модела, док се у понуђеним конструктима могу препознати тековине анархизма и утопијског социјализма. Конструкти се праве на основу личних искустава из домена самоорганизованих пракси, а дијалозима доминира потреба да се пронађе уземљење у реалности, мада су спорадична препуштање идеализму очекивана у поступку који носи захтев суперструкције. Стога се, у том мимоходу између идеалног и могућег, и упркос високом степену сагласности о условима настанка и оперативним

принципима потенцијалне заједнице, појављују контрадикције које нису занемарљиве.

Сучељавање принципа идеолошке конзистентности и плуралитета говори, не толико о тешкоћама у конструисању оптималног модела самоорганизације колико о специфичној позицији укључених актера, у расцепу између различитих социјалних улога које претендују да преузму: са једне стране бораца за мањинска права, са друге стране заговорника реполитизације уметности. На први поглед улоге делују комплементарно, стога тако лако извиру у конструктима и парирају једна другој. Међутим, у неолибералној парадигми, свака врста различитости је оно што се приписује пољу културе, док се систем експлоатације сакривен иза апотеозе тржишта представља као нужност без алтернативе. Заступање плуралитета и борба за све видове диверзитета привидно је допуштена, чак и стимулисана све док не задира у базична питања друштвене сегрегације. Борбом за све субкултурне формације и све врсте људских права (изузев већинског да не будемо гладни) уметници режирају велику шарену лажу која се учестало користи као алиби и адут политичке агенде постимперија. Из тога не произилази нужно да се треба одрећи плуралитета или тај принцип прогнати из понуђених модела, већ да непрестано треба имати у виду опсег злоупотребе хуманистичких вредности у неолиберализму. Учешћем у таквим процесима уметници заправо верификују културизацију друштвених питања против које се бори. Стога је ангажована уметност свакако оксиморон, како се наводи у једном дијалогу, док је одвајање културних од социјалних пракси идеолошки конструкт злокобан исто колико и неолиберализам, и може се посматрати као његов дериват. Актери самоорганизоване сцене, ма колико данас она била фрагментирана у хрпу микрозаједница, постају тога свесни, све више и све чешће. О томе се говори, простор полемике се проширује, позиције се преиспитују кроз различите дискурзивне праксе. Идеолошка поларизација је у функцији самоартикулације и демаскирања, јер се политичко одређује полазећи од непријатеља радије но од пријатеља.²³ Стога је консолидација нове заједничке платформе далеко од реалности, мада се она ипак назире и може се конструисати. Исходи дијалога у овом истраживању јасна су потврда те могућности.

23 Derida, Ž. (2001) *Politike prijateljstva*, Beograd: Beogradski krug.

ЛИТЕРАТУРА:

- Agamben, G. (2007) *The Coming Community*, London, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Borgen, M. (2013) The Inner and Outer Form of Self-Organisation, in: *Self-organised*, (Eds.) Herbert, S. and Karlsen, A. S. (2013), London, UK. Bergen, Norway: Open editions. Hordaland Arts Center, pp. 37-49.
- Bradley, W., Hannula, M., Ricupero, C. and Superflex (2006) *Self-organisation/Counter-economic Strategies*, New York, USA: Sternberg Press.
- Davies, A., Dillemath, S. and Jakobsen, J. (2006) There is No Alternative: The Future is Self-organised. Part 1, in: *Art and its Institutions. Current Conflicts, Critique and Collaborations*, eds. Montmann, N. (2006) Black Dog, pp. 176-178.
- Davies, A., Dillemath, S. and Jakobsen, J. (2013). There is No Alternative: The Future is Self-organised. Part 2, in: *Self-organised*, (eds.) Herbert, S. and Karlsen, A. S. (2013), London, UK. Bergen, Norway: Open editions, Hordaland Arts Center, pp. 27-36.
- Deleuze, G. & Guattari, F. (2004) *A Thousand Plateaus – Capitalism and Schizophrenia*, transl. Massumi, B., London: Continuum.
- Derida, Ž. (2001) *Politike prijateljstva*, Beograd: Beogradski krug.
- Drabble, B. (2013) On de-organisation, in: *Self-organised*, (Eds.) Herbert, S. and Karlsen, A. S. (2013), London, UK. Bergen, Norway: Open editions; Hordaland Arts Center.
- Herbert, S., Karlsen, A. S. and Blamey, D. (2013) Foreword, in: *Self-organised*, (Eds.) Herbert, S. and Karlsen, A. S. (2013), London, UK. Bergen, Norway: Open editions. Hordaland Arts Center.
- Karau, S. J. and Williams, K. D. (1993). Social loafing: A meta-analytic review and theoretical integration, *Journal of Personality and Social Psychology*, No. 65, pp. 681– 706.
- Kennedy, D. (2011) Parent, child, alterity, dialogue, *Philosophy Today*, 45 (1), pp. 33-42.
- Ristić, I., Škorc, B. and Mandić, T. (2016) Novelty and Coherence in Group Creative Process, *Psihologija* 49 (3), Belgrade: Serbian Psychological Association, pp. 213–229.
- Ristić, I. (2010) *Početak i kraj kreativnog procesa*, Beograd: Hop.La!
- Runco, M. A. and Okuda, S. (1991) The instructional enhancement of the ideational originality and flexibility scores of divergent thinking tests, *Applied Cognitive Psychology* 5, New Jersey, US: Wiley, pp. 435-441.
- Sawyer, R. K. and DeZutter, S. (2009) Distributed Creativity: How Collective Creations Emerge From Collaboration, *Psychology of Aesthetics, Creativity, and the Arts*, 3 (2), pp. 81–92.

Verwoert, J. (2013) All the Wrong Examples, in: *Self-organised*, (Eds.) Herbert, S. and Karlsen, A. S. (2013), London, UK. Bergen, Norway: Open editions. Hordaland Arts Center, pp. 122-134.

Прилог 1

Листа саговорника у дијалозима:

- Драган Протић
- Игор Коруга
- Вахида Рамујкић
- Влада Новаковић
- Мирјана Боба Стојадиновић
- Милица Ивић
- Небојша Миликић
- Noa Treister
- Тања Марковић
- Мариела Цветић
- Никола Радић Луцати

Хвала свима који су учествовали у истраживању!

Irena Ristić

University of Arts in Belgrade, Faculty of Drama Arts, Belgrade

TOWARDS NEW FORMS OF COLLECTIVITY

SUPERSTRUCTURE AND MODELLING OF
A SELF-ORGANIZED SCENE IN BELGRADE

In the context of “great divides” in which the Belgrade cultural scene reproduces the existing social relations, what is evident is the vast fragmentation and focus on different, more or less, convincing attempts of individual entities to sustain themselves and consolidate regardless, and perhaps even precisely because, of the weakening of the others. Such induced relations resulted in a high degree of disunity; the situation has been radicalised and at this point even maintains the system from which it sprung. In perseverance of many independent organisations we have come to negate the self-organisation in its very domain. Thus, the question of what a self-organized cultural scene is, gets consequently replaced by its conditional form: What could it be? Why should it exist? What would it aim for? On which principles should it function? Can we even begin to imagine it? What would it look like if we tried? Many artists and cultural workers have answered these questions aiming at articulating a new construct. Their answers, along with the analysis of overlapping and differences, were used as a starting point for the analysis in which the focus is on the questioning of the needs of involved participants, as well possible models for self-organized cultural scene in Belgrade.

Key words: *self-organization, dialogue, community, socio-cultural practices, operating principles, plurality, ideological consistency*